

**EGY SOMOGY MEGYEI MEZŐVÁROS
LEHETŐSÉGEI ÉS KORLÁTAI A 18. SZÁZADBAN
Szigetvár mezőváros története 1689 és 1798 között**

PhD disszertáció

Gózsy Zoltán

T É Z I S E K

Témavezető:

**Dr. Oborni Teréz
Tudományos főmunkatárs
MTA Történettudományi Intézet**

PTE BTK Interdiszciplináris Doktori Iskola
Középkori és koraiújkorai Történet Program
Kárpát-medence és szomszédos birodalmak 600 és 1700 között

1. A doktori értekezés szempontjai és célkitűzései

Doktori értekezésem megírásával két célt tűztem magam elé. Egyrészt Szigetvár 18. századi történetét, másrészt egy somogyi mezőváros problematikus és tanulságos úrbéres viszonyait kívántam felvázolni.

A témaválasztásomat több tényező is indokolta. Elsősorban az, hogy a Somogy Megyei Levéltárban eltöltött majd egy évtized alatt a rendelkezésre álló források alapján több szempontból is megismerhettem a város 18. századi történetét. Arra figyeltem fel, hogy más képet kaptam a forrásokból, mint amit a szakirodalomból korábban megismertem. Kihívásnak tekintettem, hogy a 18. századi Somogy vármegye egyik legjelentősebb települését a források csekély száma és rossz minősége ellenére is megpróbáljam feltérképezni, illetve bemutatni.

A kutatás első körvonalai 2002-2003-ra rajzolódtak ki, amikor elkészítettem a várostörténeti monográfiába a 18. századi eseményeket bemutató tanulmányomat. Az ezt követő időszakban fokozatosan bővítettem a várossal és a régiójával kapcsolatos ismereteimet. 2006-ban Pálffy Géza részletes és igen alapos lektori véleményét is felhasználva kezdtem pontosítani Oborni Teréz konzulenssége mellett a dolgozatomat, amelyet jelen állapotában doktori disszertációként nyújtottam be.

Szigetvárt 1689-ben szabadították fel a császári csapatok a török megszállás alól. A 17. század végén kamarai igazgatás alá került, egészen 1749-ig. Ebben az időszakban viszonylag kedvező pozíciókat szerzett magának. Egy összegben váltotta meg adóját, I. Lipóttól 1700-ban vásártartási engedélyt kapott. A várban állomásozó katonaság és a viszonylag magas számú lakosság folyamatos vásárlóközöniséget jelentett az itt élő, illetve ide költöző kézműveseknek, kereskedőknek. 1749-ben a Kamara értékesítette a várost, melyet Neffczern Jakab vásárolt meg. Ettől kezdve különböző birtokosokkal került úrbéres viszonyba a város, 1761-től Szily Ádámmal, 1769 és 1798 között Festetics Lajossal. A szigetiiek azonban ragaszkodtak a kamarai időszakban élvezett kedvezményeikhez, nem voltak hajlandóak engedni a szokásjogban meglévő, vagy más jogi normákban

lefektetett privilégiumaiból. Ebből kifolyólag nehezen viselték, amikor földbirtokos tulajdonába került a város. Minden egyes birtokosnak pereskedések sorát kellett végigvinnie velük szemben, ami nem mozdította elő a város fejlődését. Az úrbéres viták az 1790-es években tetőződtek, Festetics Lajos birtokossága idején. Ennek fő oka az eredendően meglévő gazdasági ellenérdekeltség volt, ami kiegészült egy antagonisztikusnak tűnő ellentéttel és elvi vitával. Festetics Lajos a birtokosságát következetesen és olykor görcsösen az 1768-ban, vitatott körülmények között kihirdetett, majd 1785-ben megújított urbáriumra alapozta, melyeket a város nem ismert el. Szigetvár a problémák megoldását a függetlenedésben, elszakadásban látta, és emiatt szabad királyi városi címre kandidált. Ez az irreális célkitűzés újabb perek alapját képezte, aminek következtében tovább romlott a két fél viszonya. Ehhez az is hozzájárult, hogy a magisztrátus és a birtokos is tartózkodott a kölcsönös gesztusoktól, attól tartván, hogy azt a másik fél precedensnek tekinti, és azt a későbbiekben esetleg felhasználja. Idősebb Festetics Lajos 1798-ban bekövetkezett halála egyfajta korszakhatárt jelentett az úrbéres küzdelmekben, melyek ugyan folytatódtak a későbbiekben is, de kisebb intenzitással és bizonyos mértékben megváltozott álláspontokkal.

Szigetvár a török hódoltság és a várban állomásozó katonaság „örökségeként” a 17. század végén és a későbbi korszakokban soknemzetiségű és -felekezetű mezőváros volt. Közigazgatási és köztörténeti szempontból is ambivalens érzéseink lehetnek vele kapcsolatban, hiszen egyrészt Somogy megye egyik legmagasabb lakosságszámú és egyik legfejlettebb településéről volt szó, amely – egy ideig – a vármegye közbiztonsága, közigazgatása szempontjából jelentős szerepet játszott, mégis – elsősorban földrajzi elhelyezkedése miatt – periférikus helyzetbe került a megye életében. E kettősségek, illetve a város társadalmi sokszínűsége miatt is kutatásra érdemesnek tartottam a város 18. századi történetét.

Ezt a meggyőződésemet további benyomások erősítették. A különböző interpretációkból egy önmagát privilegizált városnak tituláló, szabad királyi városi

rangra pályázó települést ismertem meg. Szigetvárral kapcsolatban részben a korábbi, részben a jelenkori szakirodalom is az úrbéres küzdelmet állította a középpontba.¹ Emellett a település gazdasági, kereskedelmi szerepét taglaló írások a város központi szerepét hangsúlyozták.² A feldolgozásokból kettős kép rajzolódik ki számunkra. Egyrészt egy fejlődő városé, amely a 18. század végére szabad királyi városi címre kandidál, másrészt egy elnyomott városé, amely a birtokosai miatt nem képes sem előrelépni, sem adottságait, lehetőségeit ténylegesen kiaknázni. A források azonban ennél jóval differenciáltabb képet mutatnak. Éppen azt látjuk, hogy Szigetvár az adottságait a lehetőségekhez képest viszonylag jól használta ki az újkorban, de – részben – a saját korlátai miatt nem volt képes kiemelkedni. Szigetvár történetében a puszta realitást láthatjuk. A város a lehetőségei által kiszabott pályát járta be. A birtokosok a 18. század második felében valóban nem alkalmaztak pozitív birtokpolitikát, de nem csupán ez játszott szerepet abban, hogy a város nem vált valódi központtá. A szabad királyi városi cím elnyerése irreális vágya volt a szigetieknek, az csupán az úrbéres kötelékekből való kiemelkedést vagy kivételt szolgálta volna. Ebben a kérdésben éppen a vármegye megállapításai tükrözték a valóságot, amely szerint a város nem rendelkezett olyan adottságokkal, olyan kapacitásokkal, hogy megfelelt volna a civitas-szá válás követelményrendszerének.

Arra kerestem a választ, hogy ténylegesen az úrbéres konfliktusok, illetve a birtokosok hozzáállása juttatta-e a század végére stagnáló állapotba a várost, ahogy ezt Szigetvár magisztrátusának korabeli önreflexiói, illetve a 20. századi feldolgozások is sugallták. Azt vizsgáltam ennek kapcsán, hogy a folyamatos úrbéres konfrontáció valóban determináló volt-e ebben a tekintetben, illetve a pereskedésekre fordított energiák, közvetlen és közvetett költségek hozzájárultak-e ahhoz, hogy Szigetvár elvesztette korábbi mikroregionális központi funkcióit.

¹ Németh Béla: Szigetvár története. Pécs, 1903; T. Mérey Klára: Szigetvár története a 18-19. század fordulóján az úrbéri perének tükrében. In Szigetvár története. Tanulmányok a város múltjából. Szerkesztette: Bósze Sándor – Ravazdi László. Szigetvár, 2006. 175-204; T. Mérey Klára: Szigetvár török utáni történetének néhány sajátossága. In T. Mérey Klára: Település – megye – régió. Pécs, 2007. 91-119.

Szigetvár oppidum, azaz mezőváros volt, magukat a 18. században folyamatosan és következetesen privilegizált városnak tartották, amely jelzöt a vásártartó oklevél biztosította a számukra. Jogállását és fejlettségét tekintve kiemelkedett a falvak sorából, ám nem érte el a civitasokét. A város önképét és identitását a (dicső) végvári múltja határozta meg, illetve az ott élő lakosság nagy száma és foglalkozásbeli differenciáltsága (a kereskedők és mesteremberek viszonylag magas aránya városban). A forrásokból azt érzékeljük, hogy öntudatos helyi polgárok álltak szemben következetesen a birtokossal, illetve az uradalom képviselőivel.

Szigetvár regionális pozícióját leginkább a viszonylag nagy területen tapasztalható „városhiányos” településhálózat határozta meg, amelyet két oldalról egy-egy jelentős mértékben fejlődő és erős gazdasági vonzáskörzettel rendelkező város, Pécs és Kanizsa övezett és determinált, déli irányban pedig Eszék volt meghatározó. Ez az adottság Somogy megye településstruktúrájának egészét befolyásolta a 18. században.

A kutatás további célja az, hogy bemutassa, hogyan és mennyiben változott a vizsgált település státusza és jellege a 18. század folyamán. Fejlődött-e, és ha igen, mennyit Szigetvár? Hol foglalt helyet a városok hierarchiájában, milyen tényezők juttatták el a 18. század végére arra a szintre, amelyet a városi funkcionális vizsgálatok alacsonynak tartanak. E kérdésekre keresve a választ, megvizsgáltam többek között a város státuszát, igazgatását, illetve társadalmát. A város lokális, gazdasági, felekezeti, etnikai közösségeit igyekeztem külön, illetve egészében is rekonstruálni. Szigetváron ugyanis a *communitas* több egységből állt össze. Benda Gyula helyesen mutatott rá Keszthelyről írt munkájában, hogy nem lehet a városi *communitas* „*egyetlen blokk*”-ként, vagy „*homogén értékekkel bíró közösségként*” felfogni.³ Szigetvár példája is arra figyelmeztet bennünket, hogy bármennyire is a közösség egységes fellépését sejtetik az úrbéres ügyekben ránk maradt források, meg kell keresnünk az érdekek különbözőségeit, differenciálnunk, árnyalnunk kell

² Németh, 1903; T. Mérey, 2006; T. Mérey, 2007; Szili Ferenc: Somogy megye kereskedelme a kései feudalizmus korában 1700-1848. Kaposvár, 1988.

a partikuláris megnyilvánulásokat. A konkrét elemzések jelentős eltéréseket mutattak Szigetvárral kapcsolatban a források által sugallt homogenitással szemben.

Miként más, hasonló helyzetű település, úgy Szigetvár is csak akkor volt képes kiemelkedni, bizonyos fokú gyarapodást, fejlődést produkálni, amikor speciális funkciókat szerzett. A 16. század kezdetétől a 18. század elejéig ez a funkció katonai volt, ami a város pályáját jelentős mértékben meghatározta. Az állandó katonai jelenlét világi és egyházi közigazgatási feladatok megjelenését vonta maga után. Azáltal, hogy biztonságot teremtettek egy bizonytalan (sőt kaotikus) időszakban, gazdasági és társadalmi fejlődést indukáltak a városban. Szigetvár további fejlődése attól függött, mennyire válik tartóssá ez, a többit is meghatározó speciális szerep (tudniillik a katonai jelenlét), ugyanis a többi is kizárólagosan ettől függött. Erődítményi funkciójának permanens állapota tette lehetővé például Eszék fejlődését is. Szigetváron azonban a várbeli katonaság szerepe az 1730-as évektől, a vármegye és a régió közbiztonsági stabilitásának megteremtésével, csökkenni kezdett, de a potenciális török fenyegetettség még fenntartotta egy ideig ezt az állapotot. A funkció intenzitásának csökkenésével párhuzamosan, fokozatosan veszítette el a város járulékos, közigazgatási és kereskedelmi funkcióit.

A város 1749 utáni magánföldesúri függésbe kerülése több szempontból is meghatározó volt. A lakosság önreflexióiból úgy tűnik, ezt az időpontot tekintik cezúrának, számukra itt szakadt meg a kontinuitás, amely a dicső honvédelmi harcokkal indult.

A század második felében a város nem volt képes a fejlődését előmozdítandó struktúraváltásra, vagy valamiféle program megfogalmazására. Ehhez hozzájárult, hogy a város birtokosai részéről sem történt ez meg, nem találkoztunk gazdaságélénkítő birtokpolitikával, sem intervenciókkal. A birtokos szándéka, hozzáállása, orientáltsága jelentős mértékben befolyásolta az adott mezőváros vagy falu életét. Ez Somogyban több szempontból is meghatározó volt. A települések

³ Benda Gyula: Zsellérből polgár – társadalmi változás egy dunántúli kisvárosban. Keszthelyi társadalma 1740-1849.

nem voltak gazdaságilag annyira erősek, hogy önálló fejlődésükkel szabják meg központtá válásukat, sokkal inkább függött ez a birtokosok célkitűzéseitől, hozzáállásától.

Szigetváron nem jött létre kooperáció a birtokos és a város között, az alapvető kérdésekben sem tapasztalhatunk konszenzust. Ennek legfőbb oka az volt, hogy a két fél egészen másként képzelte státuszát és feladatát. A város egyáltalán nem volt hajlandó elfogadni a birtokostól függő helyzetét, annak ellenére, hogy az 1749-et megelőző, kamarai időszakban is úrbéres helyzetben volt. Az úrbéres helyzet alapkövét, az urbáriumot igyekezett ignorálni.

A helyi magisztrátus egészen rosszul mérte fel a lehetőségeit, és egyáltalán nem megfelelő modellt választottak a helyzet megoldására. Az általuk favorizált példa az 1790-es években Pécs lett, amely egészen más kondíciókkal rendelkezett. A város igen leegyszerűsített válasza az volt az újabb kihívásokra, hogy mindenáron meg akart szabadulni az úrbéres kötöttségei alól, és Pécshez hasonlóan szabad királyi városi rangot kért magának. Céljuk a jelenlegi státuszukból való kivétel (*exemptio*) volt, ami mellett ott szerepelt még az *eliberatio*, azaz ki-, illetve megszabadulás kifejezés is. Egy olyan megoldástól várta tehát a város a javulást, ami egyáltalán nem volt reális.

Több szempontból is jelképes a város kandidációja. Egyrészt az általuk felvonultatott érvrendszer egyértelműen mutatja a programok, elképzelések hiányát. Argumentációjuk fundamentuma az egykori speciális funkcióhoz, a katonasághoz köthető. Ennek hiányában identitását is elvesztette a város. Alkalmasságuk alátámasztására leginkább a korábbi történeti időszakokra hivatkoztak. A város és a magisztrátus naivitását mutatja, hogy kérvényükben nem emelték ki azt, hogy másoknak mi érdekük származhatna a cím megadásából. Pedig ez nagyon fontos szempont lett volna a szabad királyi városi cím kérvényezésének megindoklásában. Megmutatni azt, miért kell ezt akceptálnia, sőt esetleg támogatnia a birtokosnak, a vármegyének, a Helytartótanácsnak és az uralkodónak. Annyiból is jelképes a civitas cím megpályázása, hogy ebből is hiányzott a stratégia, a taktika, ahogy a

város jelen- és jövőképeiből is. Ebből több probléma is adódott. A legnagyobb gondot az jelentette, hogy a szigetiek minden áron be akarták emelni a kérvénybe – oda nem illő módon – úrbéres sérelmeiket. Ezzel akarták érzékeltetni lehetetlen helyzetüket, és bemutatni az ellenpontját korábbi, idealizált állapotuknak, valamint megindokolni, hogy miért is oly fontos számukra a szabad királyi városi cím. Mint látni fogjuk, mind a vármegye, mind a Helytartótanács úgy ítélte meg, hogy a szigetiek a kandidációval párhuzamosan egy úrbéri perbe kezdtek bele, így a kérvényt kettéosztották.

A földesúr birtokpolitikáját negatív kontextusba helyező argumentáció a rendi szempontokat preferáló fórumokon általában kevesebb megértésre számíthatott, így lényegében ezzel nem értek el eredményeket sem a kandidáció, sem az ettől elkülönített úrbéres per esetében. A szigetváriak történetén keresztül bebizonyosodott, hogy a permanens konfrontáció, jelen esetben pereskedés nem megfelelő megoldás, a város iratai jól tükrözik ezt az állapotot, ugyanis szinte kizárólag a sérelmekről szólnak. A város polgárai problémáik gyökerét az úrbéres függésben látták, a történész azonban arra a következtetésre jut, hogy azok sokkal inkább az említett speciális funkció visszaszorulásában, ezáltal a centrális feladatok elvesztésében rejtőztek. Szigetvár 18. századi történetén keresztül azt láthattuk, hogy egy „városhiányos” régióban mennyire meghatározó egy-egy speciális funkció, amelynek megléte hozzásegítheti a települést a fejlődéshez, növekedéshez.

2. A felhasznált források

Szigetvár – a többi somogyi mezővároshoz hasonlóan – igen rossz forrásadottságokkal rendelkezik, mivel nem vezettek rendszeresen tanácsülési jegyzőkönyvet, az esetlegesen elkészült Prothocollumaik közül pedig több is elkallódott, elveszett. Így, ha viszonylag teljes képet akarunk nyerni Szigetvár történetéről, számos más típusú forrást kell tanulmányoznunk, hogy azokból akár közvetett, akár közvetlen információkat nyerhessünk. Céлом az volt, hogy

kutatásaim során olyan széles forrásbázist alakítsak ki, amely alapján képes leszek hitelesen bemutatni Szigetvár történetét, illetve a birtokosokhoz fűződő viszonyát.

A Magyar Országos Levéltárban elsősorban a kamarai időszakra vonatkozó forrásokat néztem át, főként az E szekciónak, a Magyar Királyi Kamara iratainak Szigetvárra vonatkozó részeit, leginkább az Urbaria et Conscriptioes (Urbáriumok és összeírások) állagot. A Magyar Királyi Helytartótanács anyagai közül az 1790-es évekre vonatkozóan találtam információkat, Szigetvár szabad királyi városi kandidációjára és az úrbéres panaszokra vonatkozóan.

Bécsben a Haus-, Hof- und Staatsarchiv Hofkammerarchiv anyagában Fazekas István delegátus segítségével tájékozódtam. A bécsi levéltári anyagból leginkább a Caraffa-commissio működésére, a várnak a 18. század első évtizedére, illetve a város 1749-es eladására vonatkozóan használtam fel adatokat.

További kutatásokat folytattam dél-dunántúli és horvátországi levéltárakban. Az Eszéki Állami Levéltárban elsősorban városi jegyzőkönyveket néztem át. A Baranya Megyei Levéltárban a megyei, illetve – a területi kapcsolatok miatt – a szentlőrinci járási iratanyagot kutattam. A szigeti birtokosok közül Neffczern és Szily is lemásoltatta és hitelesítette a legfontosabb iratait, emiatt átnéztem a Pécsi Székeskáptalan Hiteleshelyi Levéltárát. Az esetleges városközi kapcsolatok (főként a szabad királyi városi kandidáció idején kért segítség) miatt áttekintettem Pécs város tanácsülési jegyzőkönyveit, ugyanakkor tájékozódtam a Bács-Kiskun Megyei Levéltárban is Szigetvárral kapcsolatban.

A Baranya Megyei Levéltárban megtekintettem Szigetvár korábbi monográfusának, Németh Bélának a hagyatékát. Németh – érdekes módon – minden nagyobb publikációja után megsemmisítette az összegyűjtött feljegyzéseit és így járt el Szigetvár esetében is. Ez többek között azért is sajnálatos, mert a szerző számos esetben tett kérdéses megállapításokat a munkájában, melyeknek forrásait – a 2006-ban megjelent Szigetvár-monográfia más szerzőihez hasonlóan – nem tudtam beazonosítani. Mint majd a későbbiekben látni fogjuk, Németh gyakran színezte, dramatizálta az általa tárgyalt eseményeket, megállapításait minden alkalommal erős kritikával kell kezelni. A Tolna Megyei Levéltárban a Somogy vármegyét

érintő kérdéseket kutattam, főként a 17-18. század fordulójának határ- és illetékességi vitáival kapcsolatban. Egyházi közigazgatási illetékesség miatt folytattam kutatásokat a Pécsi Püspöki Levéltárban.

A város területi illetékessége és státusza következtében a leghosszabb és legrészletesebb kutatást a Somogy Megyei Levéltárban végeztem. Itt találhatóak a leginkább integrált és intakt iratok Szigetvárra vonatkozóan. Ebből a szempontból kiemelendő Szigetvár mezőváros levéltára és Szigetvár nagyközség iratanyaga (SML V. 78.). Az itt található források bár viszonylag nagyobb mennyiségben, de kisebb rendszerességgel képviselik a város ügyeit. Bizonyos időszakokra részletesebb tájékoztatást kapunk, másokra viszont igen hiányosak a forrásaink. Előbbiekhez sorolható például az 1740-es évek második fele, a kamarai birtok eladásának, illetve az eladásra való előkészítésnek az időszaka. Messze a legtöbb információval azonban Festetics Lajos birtokosságának időszakából rendelkezünk, ezen belül is az 1790-es évek bővelkednek írásos emlékekkel. Ennek az évtizednek a dominanciája meghatározó a forrásadottság tekintetében. Láthatólag a magisztrátus irattermelése mindent az úrbéres viták argumentációjának rendelt alá. Azért is meghatározó ez az időszak, mert a birtokossal folytatott harc egyik sajnálatos manifesztuma, az 1750-1790 közötti időszak Prothocollumának eltűnése, amivel később részletesebben foglalkozunk.

A Somogy megyei települések kutatását igencsak megnehezíti, hogy a 18. században, főleg annak első felében, csak ritkán készítettek írásos feljegyzéseket, rendszeres városi könyveket pedig szinte egyáltalán nem vezettek. Tanácsülési jegyzőkönyvek (*Prothocollum sessionale*) majd csak az 1740-es évektől készültek, ám ezek is csak néhány mezővárosi jegyeket viselő településen, mint például Nagyatádon. Rendszeres tanácsülési jegyzőkönyvet még a legfejlettebb közigazgatású városnak minősülő Szigetváron sem vezettek, a 18. század első felében írt kötet nem kontinuus. Az 1737-1752 között vezetett jegyzőkönyvben például 1740. szeptember 10. és 1741. január 17. között nincs semmilyen bejegyzés.

Sokat fejlődött az írásbeliség Czindery Ignác Ferenc szigetvári adminisztrátori kinevezésével, folyamatosnak nevezhető jegyzőkönyvkészítésről azonban majd csak 1749 (pontosabban 1752) után beszélhetünk, valószínűleg a birtokosi kézre került város érdekérvényesítési küzdelmei hatottak ebbe az irányba. Ugyancsak a településeket minősíti forrásadottságaik azon hiányossága, hogy nem rendelkeztek a 18. századra vonatkozó fundális-, telekkönyvekkel.

A városok kutatása szempontjából segítséget jelenthetnek az uradalom, a birtokos család iratai. Szigetvár esetében azonban ez sem ad fogódzót, sem a Neffczern, sem a Szily, sem a Festetics családnak nem maradtak fenn Szigetvárra vonatkozó uradalmi iratai.

A város iratai mellett fontos szerepet kapott a Szigetvári Zrínyi Miklós Múzeum iratanyaga, amely a levéltár gyűjteményei között található (SML XV. 4.). A múzeum korábban kigyűjtötte a város történetének jelentősebb forrásait. A 18. századra vonatkozó iratok között találhatjuk például a Caraffa-commissio végzéseinek német és latin nyelvű másolatait és az 1785-ben keletkezett urbárium-változatot. Emellett kiválasztottak pár tipikus és illusztratív forrást, elsősorban incolatus-leveleket.

Szigetvár város iratai a proveniencia elve alapján a Somogy Megyei Levéltár állományába kerültek.⁴ A Szigetvári Zrínyi Miklós Múzeum iratanyagával ugyanez a helyzet. A gyűjtemény egyik legértékesebb, terjedelmét tekintve legnagyobb forrása, a csaknem 2500 fólión keresztül Festetics Lajos és Szigetvár pereskedésének iratait tartalmazó bőrkötéses prothocollum – különválasztva a többi forrástól – Pécsen maradt, és a múzeum igazgatóságára került. A forrást 2006-ban Gál Éva főmuzeológus a Szigetvári Várostitörténeti Gyűjtemény anyagához csatolta, így pedig a nagyközönség számára is kutathatóvá vált.

Szigetvár 18. századi történetének megírása során a város helyzetének teljesebb megértéséhez analógiaként elsősorban Nagyatád, Nagybajom és Kaposvár somogyi mezővárosokat használtam. Emellett alapul vettem Kanizsa, Keszthely és

⁴ Szigetvár 1950-ben került át Baranya megyéhez.

Eszék, illetve számos más magyarországi oppidum 18. századi történetét tárgyaló munkákat (többek között Szombathely, Pápa, Veszprém, Siklós).

A dolgozatot leginkább lokális monográfiának nevezném, melyben igyekeztem a mikrotörténeti szemléletet megvalósítani. Hangsúlyt fektettem a különböző szintű interakciók vizsgálatára, illetve azok motivációira. A forrásadottság módszertani szempontból is meghatározta a dolgozatot. Többször a lehetőségek irányították a munkámat, ennek is köszönhető, hogy sajátos ötvözete alakult ki a város lokális vizsgálatának, illetve a jogi struktúra és az úrbéres viszonyok bemutatásának.

3. A doktori értekezés felépítése

Szigetvár történetét ténylegesen a 17. század végétől 1798-ig tárgyalom. Az időpontválasztást több szempontból lehet indokolni. Az 1689-es visszafoglalását követően Szigetvár az ott állomásozó katonaság hatására centrális feladatokat látott el, világi és egyházi közigazgatási, hadászati és biztonságpolitikai központtá vált. Ez a helyzet a Rákóczi-szabadságharc idején is fennállt, és az ezt követő évtizedben is éreztette hatását. Somogy megye az első önálló megyegyűlését 1710 májusában tartotta Szigetváron. A Rákóczi-szabadságharc rövid időre mikroregionális központtá tette a várost. A szabadságharc végével indult meg Somogyban a megyei közigazgatás újjáéledése, a hadi események pedig szinte teljesen új helyzetet teremtettek mind gazdasági, mind társadalmi, mind felekezeti értelemben.

Az 1711-et megelőző több mint 20 év somogyi eseményei, tendenciái bőven és részletesen kerültek kifejtésre a disszertáció első fejezeteiben, igyekeztem érdemben felvezetni a témám gerincét adó 1711 és 1798 közötti időszakot. A dolgozatot lezáró évszám, 1798 idősebb Festetics Lajos halálának éve. Ebben az évben érték el a csúcspontjukat a város és a birtokosok között zajló konfliktusok, pereskedések. Az idősebbik Festetics Lajos halálával lezárult a 18. század során tapasztalt úrbéres viták nagy és intenzív időszaka, ifjabb Festetics Lajossal már egy más jellegű viszony vette kezdetét.

A dolgozat két nagyobb (V-VII; VIII-XII.) és két kisebb (I-IV; XIII-XV.) egységre oszlik. Az argumentációm két központi kérdéskörét (az úrbéres viszonyt és a város 18. századi sajátosságait) tárgyaló részt vezet fel az első négy fejezet, illetve az összegzés, a mellékletek és a rövidítések jegyzéke zárja le. A kutatás tárgyát és körülményeit ismertető bevezető fejezetben vázlatosan bemutatom a lokális monográfiák historiográfiáját. A II. fejezet a 18. századi Somogy megyére jellemző mezővárosi sajátosságokat ismerteti, kiemelten Szigetvárra, Kaposvárra, Nagyatádra és Nagybajomra fókuszálva. Ebben a részben – a dolgozat logikájának megfelelően – külön vizsgálom, hogy a fent említett somogyi mezővárosokban milyen volt a birtokos és jobbágyközösség viszonya a korszakban. A III. fejezetben Szigetvár 1689 és 1798 közötti történetének főbb kérdéseit, a hipotéziseimet és az ezekre adott előzetes válaszaimat fogalmaztam meg. A IV. fejezetben Somogy vármegye és Szigetvár közigazgatását vázolom a visszafoglaló háborúk után és a Rákóczi-szabadságharc idején. Azért vizsgálom együtt a várost és a vármegyét, mert ezzel is hangsúlyozni kívánom azt, hogy a majd negyed évszázados időszakban a két fél története a későbbiekben tapasztaltaknál szorosabban fonódott össze. 1689 és 1703 között, illetve a Rákóczi-szabadságharc idején az itt tartózkodó katonaság miatt biztonságosnak számító város számított a vármegye központjának, nemcsak abban a tekintetben, hogy az 1710-es évek elején itt tartották a közgyűléseket, hanem abban is, hogy a vármegyei tisztviselők egy része, köztük az alispán, tartósan itt tartózkodott. A katonaság az 1730-as évek végéig meghatározó volt a megyei közbiztonság szempontjából. Ekkor a várban állomásozó szerb katonaság és a városban élő rác kereskedők miatt Szigetvár ortodox egyházi központi pozíciót is betöltött.

Ezt követi a dolgozat központi része, amely Szigetvár 18. századi viszonyait tárgyalja. Több tényezőjét is vizsgáltam annak, miért nem vált meghatározó centrummá az 1720-as éveket követően a város a Dél-Dunántúlon. Ennek egyrészt külső, másrészt belső okai voltak. A dolgozat fő fejezete ezen a nyomon halad, és ennek értelmében két nagyobb egységre oszlik. Egyrészt részletesen vizsgálja a

város jogviszonyából adódó lehetőségeket, illetve a mozgásteret, a korlátokat, és az azokból fakadó következményeket. Szigetvár pályáját ugyanis jelentős mértékben megszabták birtokosai. Egy lokális vizsgálatnál az egyik kiindulópont az úrbéres viszonyok felrajzolása, változásainak megragadása. Céлом, hogy felvázoljam a város és a birtokosok viszonyát, rámutassak konfliktusaik okaira, sajátosságaira. Ugyanakkor tisztázni akarom azt is, hogy bár jelentős mértékben meghatározta a birtokos a város teljesítményét, ebben a tekintetben nem kizárólagos a szerepe. Részletesen áttekintem az úrbéres viszonyban lévő város problémáit, konfliktusait, pereit, hangsúlyt helyezek az úrbéres viták érvrendszerére, terminológiájára. Ezt tartalmazza a VII. fejezet közel 100 oldalon keresztül.

Nem kívántam azonban kizárólag ezen keresztül megrajzolni a város történetét. A disszertáció második nagyobb részében azokat az adottságokat vettem górcső alá, amelyek megszabták a fejlődés ütemét, illetve annak kereteit. Részletesen foglalkoztam a település határának méretéből és minőségéből adódó problémákkal, a város logisztikai adottságaival, a gazdasági potenciálok és kompetenciák meglétével. Külön fejezetekben vizsgáltam a város igazgatását, jogi, igazságszolgáltatási működését (VIII.), gazdasági (IX.), társadalmi (X.), vallási struktúráját sajátosságait (XI.), illetve az oktatást (XII).

Szigetváron különböző nemzetiségek (magyar, német, horvát, szerb), felekezetek (katolikus, görög keleti, református, zsidó) éltek egymás mellett, ráadásul a város is több szegmensből állt össze (vár, három városrész). A külső és a belső viszonyok, kapcsolatrendszerek részletes feltérképezésével kívántam egységesen bemutatni Szigetvár 18. századi történetét. A dolgozathoz mellékeltem a város 18. századi történetének jelentősebb dokumentumait (I. Lipót vásáradoományozó oklevele, a Neffczern-féle úrbéres reguláció, az 1768-ban, illetve 1785-ben kelt urbáriumok). A disszertációt a felhasznált levéltári forrásokat és a szakirodalmat részletesen ismertető, a rövidítéseket feloldó jegyzék zárja le.

A dolgozat tartalmi vázlata:

- I. Bevezetés. Témaválasztás, célkitűzés, források, historiográfiai áttekintés
- II. Mezővárosi fejlődés sajátosságai Somogy megyében a 18. században
- III. Szigetvár 1689 és 1798 közötti történetének főbb kérdései
- IV. Somogy vármegye és Szigetvár közigazgatása a visszafoglaló háborúk után
- V. Szigetvár fekvése és városképe
- VI. Szigetvár kamarai igazgatás alatt
- VII. Szigetvár birtokosai –Földesúri mezőváros
 - Neffczern-birtokosság
 - Szily Ádám birtokossága
 - Úrbérrendezés Szigetváron
 - Festetics Lajos birtokossága
- VIII. Szigetvár mezőváros közigazgatása
- IX. Szigetvár gazdasága a 18. században
 - Közlekedés, utak, kereskedelem, vásárok
 - Szigetvár ipara
 - Szigetvár mezőgazdasága
- X. Szigetvár társadalma
- XI. Katolikus egyház Szigetváron
- XII. Iskolák, oktatás, a közösség által fenntartott intézmények
- XIII. Összegzés
- XIV. Melléklet - Szigetvár történetének fontosabb forrásai
- XV. Felhasznált irodalom

4. A doktori értekezés új eredményei

Az értekezés új eredményei mindenekelőtt abban jelölhetők meg, hogy nagy mennyiségű latin, német, illetve magyar nyelvű primer, illetve szerb, horvát, német nyelvű szekunder forrást feldolgozva mutattam be Szigetvár 18. századi történetét. A másik alapvető eredménye, hogy elsősorban más somogyi, továbbá zalai,

baranyai és verőcei mezővárosok sajátosságaival, adataival összevetve igyekeztem bemutatni Szigetvár fejlődését, lehetőséget biztosítva az összehasonlító elemzésekre. Szigetvár történetét, illetve fejlődési lehetőségeit kontextualizáltam, a régió adottságaihoz mérten vizsgáltam.

A szigetvári vámszedőhelyre vonatkozó bécsi levéltári adatok, illetve az ezeket tartalmazó szerb okmánytárak adatait felhasználva képet tudtam adni a dél-dunántúli és szlavón kereskedelem struktúrájáról és szereplőiről a 17. század végén és a 18. század elején.

Bemutattam a Caraffa-commissio dél-dunántúli, elsősorban szigetvári tevékenységét a 17. század végén, melynek felvázolásával adalékokat szolgáltatam a magyar szakirodalomban kevésbé ismert bizottság működéséhez.

Az 1680-as és az 1720-as évek közötti időszak tárgyalásával új adatokat vontam be Somogy és Baranya vármegye közigazgatásának történeti diskurzusába. A Belgrádban kiadott délszláv vonatkozású okmánytárak alapján új elemekkel gazdagítottam a 18. század elejének magyarországi historiográfiáját.

A Somogy vármegye újkori történetére vonatkozó szakirodalmakban szinte egyáltalán nem szerepel Szigetvár, a disszertációban felvázoltaknak köszönhetően képesek leszünk pozicionálni az ekkor a megye délkeleti csücskében fekvő mezővárost, amely a 18. századi Somogy legnagyobb lakossággal rendelkező települése volt.

Az újonnan feltárt forrásoknak köszönhetően tudtam bevonni az argumentációba a szakirodalom által eddig nem ismert 1768-as és 1785-ös urbáriumot, illetve a Neffczern-féle 1756-os úrbéres regulációt.

Az úrbérrendezést, illetve az úrbéres viszonyokat ismertető részek árnyalják, részben módosíthatják a szakirodalomban megismert somogyi helyzetet.

Somogy vármegye egyik legbefolyásosabb földbirtokosáról, 1760 és 1774 közötti alispánjáról, Festetics Lajosról a családi és az uradalmi levéltári iratok hiányában szinte egyáltalán nem rendelkezünk adatokkal, a dolgozatban felvázolt tevékenysége számos ponton biztosít lehetőséget számunkra az eddig megismert kép bővítéséhez.

A disszertáció a feltárja Szigetvár mezővárosi sajátosságait, funkcióit, meghatározza, ugyanakkor árnyalja a város helyét a települések hierarchiájában. A lehetőségek szerint rámutattam a 18. századi városi fejlődés somogyi sajátosságaira, legfőképpen hiányaira.

A multietnikus és multikonfesszionális mezőváros társadalmának bemutatásával egy igen sajátos modelljét mutattam be a nemzetiségek konvivenciájának és koegzisztenciájának. A dolgozat rámutat arra, hogyan alkalmazkodott a világi és az egyházi közigazgatás a nemzetiségi és felekezeti sokszínűséghez. A magisztrátusban arányosan képviseltették magukat a különböző etnikumok. A katolikus egyház képviselői szintén alkalmazkodtak a vázolt keretekhez, a plébánosok több nyelvet beszélő személyek voltak, a ladislaita ferencesek között rendszeresen voltak német és magyar nemzetiségű atyák is.

A legfontosabb eredménye a disszertációnak, hogy képes volt a viszonylag kevés közvetlen, ugyanakkor számos igen szubjektív, önreflexív forrás feldolgozása révén egy újraértékelt 18. századi várostörténetet írni.

5. A kutatási téma továbbfejlesztésének lehetőségei

A disszertációban a szóba jöhető levéltári források legnagyobb részét áttekintettem, ugyanakkor természetesen lehetőség lenne a felvázolt ismeretanyag bővítésére. A rendelkezésre álló anyakönyvi adatok részletesebb kutatásával lehetőség lenne a lakosság kapcsolatrendszerének intenzívebb feltérképezésére, illetve a társadalmi-demográfiai kérdések árnyalására. Későbbi kutatásaim során hangsúlyt kívánok fektetni a szigetvári uradalom egészének bemutatására, melyre ebben a dolgozatban nem vállalkozhattam.

További, Szigetvárral kapcsolatos kutatásaimnak két konkrét irányát jelölném meg. Egyrészt a Magyar Országos Levéltár kamarai anyagának szisztematikus áttekintésével megkísérlem árnyalni a 18. század első felének viszonyait. A Czindery Ignác Ferenc adminisztrátorsága alatti időszakokkal kapcsolatban arra lennék kíváncsi, hogy a viszonylagos prosperitás az ő személyéhez vagy esetleg a speciális funkciók meglétéhez köthető. Másrészt szeretném bővíteni kutatásaim

időkeretét a 19. század első negyedére és megvizsgálni, mennyiben függött az új birtokostól, ifjabb Festetics Lajostól a város konfliktusainak visszaszorulása, illetve gazdasági és társadalmi fejlődése.

A későbbiekben szándékomban áll a 18. századi Somogy megyei települések összehasonlító vizsgálatát különböző szempontok alapján elvégezni. Bővíteném a többek között Kaposvárral, Nagyatáddal, Nagybajommal, Csurgóval kapcsolatban megkezdett kutatásaimat.

Válogatott publikációs jegyzék – a témával kapcsolatos publikációk és előadások

Önálló kötet

1. Hitbizományi iratok. Somogy megye múltjából. Segédletek 1. Összeállította és a bevezetőt írta: Gőzsy Zoltán. Kaposvár, 2003.
2. Pesty Frigyes Helynévtára. Fontes Comitatus Simighiensis 1. Szerkesztette: Gőzsy Zoltán – Polgár Tamás. Kaposvár, 2002.

Tanulmányok

1. Nagyatád története 1690-1823. In Nagyatád monográfiája. Szerkesztette: Bősze Sándor. Nagyatád, 2001. 111-138.
2. Kaposvár története a hódoltság idején. In Kaposvár 2000-ben. Szerkesztette: Bősze Sándor. Kaposvár 2001.
3. Kaposvár története a XVIII. században. In Kaposvár 2000-ben. Szerkesztette: Bősze Sándor. Kaposvár 2001.
4. Somogy megye településeinek címerei. Címerleírások és magyarázatok. In Millenniumi Almanach. Kaposvár, 2001.
5. A Rákóczi-szabadságharc eseményei Somogyban. In Szabó Ernő: A Rákóczi-szabadságharc a numizmatika tükrében 1703-2003. Kaposvár, 2003.
6. A zsidóság Somogy megyei megtelepedésétől 1815-ig. In Újrakezdések. Zsidósors Somogy megyében a XVIII. századtól napjainkig. Szerkesztette: Bősze Sándor. Kaposvár, 2005. 9-38.
7. A pécsi egyházmegye nyugati határainak problémái a 18. század elején. In A pécsi egyházmegye a 17-18. században. Series Historia Dioecesis Quinqueecclesiensis I. Szerkesztette: Fedeles Tamás – Varga Szabolcs. Pécs, 2005. 134-156.
8. Az egyháztörténet 18-19. századi forrásai a dunántúli megyei levéltárakban. In A magyar egyháztörténet-írás forrásadottságai. Seria Historiae Dioecesis

- Quinqueecclesiensis. II. Szerkesztette: Varga Szabolcs – Vértesi Lázár. Pécs, 2006. 121-134.
9. Bányavárosok a legkegyelmesebb királyok uralkodása alatt. Válogatás Bél Mátyás leírásából. Fordította: Tóth Péter. Központi Bányászati Múzeum 3. Sopron, 2004. 235 oldal. Bányavárosok a legkegyelmesebb királyok uralkodása alatt. Selmecbánya. Fordította: Tóth Péter. Központi Bányászati Múzeum 4. Sopron, 2006. 281 oldal. (recenzió) In Levéltári Szemle, 2006. IV. 73-78.
10. Szigetvár története 1711 és 1815 között. In Szigetvár története. Tanulmányok a város múltjából. Szerkesztette: Bősze Sándor – Ravazdi László. Szigetvár, 2006. 135-174.
11. Plébánosok mint integrációs tényezők Dél-Dunántúlon a 18. század első felében. In Vallás és etnikum Közép-Európában. Szerkesztette: Kupa László. Pécs, 2008.
12. „*Quare non sequimur Deum et naturam?*” Ansätze evangelischer Geistlicher zur Verwirklichung der „ordo” im 18. Jahrhundert. Ungarn Jahrbuch (München). 2008. (megjelenés alatt) (Spannenberger Norberttel közösen)
13. Adalékok Somogy vármegye világi és egyházi közigazgatásához a 17. század végén és a 18. század első harmadában. Somogy megye múltjából. Levéltári Évkönyv 2007. (megjelenés alatt)

Előadások

2002. Somogy Megyei Levéltár, Kaposvár. Választástörténeti konferencia.

A XVI-XVIII. századi község- és városbírói választások tanulságai.

2004. Pécsi Hittudományi Főiskola.

„Az 1704-es pécsi kuruc és rác dúlás” címmel rendezett konferencia.

A Pécsi Egyházmegye nyugati határának problémái a 18. század elején címmel.

2005. Somogy megye önkormányzata, Somogy Megyei Levéltár, Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága. 2005. január 6.

- „A megyei közigazgatás története” címmel rendezett konferencia.
A vármegyei közigazgatás a XVIII. század elejétől a szabadságharcig (1686-1848).
- 2005.** Somogy Megyei Levéltár. Kaposvár, 2005. október 4.
- XXX. Somogy Megyei Levéltári Nap. „A kereskedelem évszázadai” címmel rendezett konferencia.
Somogy megye kereskedelme és vásárai a 18. században.
- 2007.** Lipcse, Geistwissenschaftlichen Zentrum Geschichte und Kultur Ostmitteleuropas (GWZO), 2007. február 7.
Between the Ottoman and the Christian Worlds – Frontiers in Early Modern Europe címmel rendezett konferencia.
Konsolidierung der Kirchen- und Verwaltungsstruktur im südtransdanubischen Grenzraum nach der Osmanenzeit [Az egyházi és a világi közigazgatás rendszerének konszolidálása a Dél-Dunántúlon a török hódoltság után].
- 2007.** Ulm, Donaueschwäbische Zentralmuseum, 2007. május 10-12.
Religion als Integrationsfaktor für die Migration im Südosten der Habsburgermonarchie im 18. Jahrhundert.
Grenzen und Wirkungsradius der Rekatolisierung in Süd-Transdanubien [A rekatolizáció határai és hatásai a Dél-Dunántúlon]
- 2007.** Pécs, Magyar Szociológiai Társaság Etnikai Kisebbségkutató Szakosztály, Pécsi Akadémiai Bizottság Kisebbségkutató Munkacsoportja, 2007. november 23-24.
Vallás és etnikum Közép-Európában c. konferencia
A katolikus plébánosok integráló szerepe a Dél-Dunántúl magyar, horvát és német közösségeiben a 18. század első felében